

Biuro Graficzne

Kategorie: Instytucje

Inaczej Referat Graficzny. Jednostka wchodząca w skład [Wydziału Statystycznego](#) (vide) żydowskiej administracji getta. Zatrudnieni w Biurze żydowscy kreślarze wykonywali wizualizacje danych statystycznych wzbogacone o teksty i fotografie w formie plansz i albumów. Materiały sporządzano dla niemieckiej administracji getta (vide Gettoverwaltung) oraz na wewnętrzne potrzeby administracji getta. Produkowane oficjalne dokumenty wizualne miały charakter propagandowo-reklamowy, ukazując pozytywny obraz zamkniętej dzielnicy i pracy przymusowej w getcie.

Zatrudnionych grafików angażowano także do innych prac plastycznych, m.in. do przygotowywania opraw uroczystości oraz wystaw prezentujących towary produkowane w getcie. Materiały wykonywano w Biurze w konsekwentnie stosowanej przez cały okres jego funkcjonowania geometrycznej stylistyce, popularnej w industrialnej reklamie i propagandzie okresu międzywojennego. Warstwa wizualna materiałów razem z konstruowaną narracją miała podkreślać racjonalność organizacji produkcji i nowoczesny sposób zarządzania gettem. Uwięzionych w niej Żydów przedstawiano w sposób przeciwny do kreowanego w nazistowskiej propagandzie obrazu Ostjuden. Wytwarzane w Biurze Graficznym materiały były elementem polityki wizualnej getta zgodnej z przyjętą przez Mordechaja Chaima Rumkowskiego strategią przetrwania poprzez pracę. W Biurze zatrudniano do 12 kreślarzy. Przez cały okres jego funkcjonowania wyprodukowano co najmniej dwadzieścia (zachowanych, znanych z reprodukcji lub jedynie wzmiankowanych) wielkoformatowych albumów, liczących nawet ponad dwieście kart, ich kilka sporządzonych w getcie reprodukcji oraz ponad sto plansz i plakatów.

Biuro Statystyczne zostało powołane w maju 1940 r. w ramach kierowanego przez Henryka Neftalina (vide) Biura Meldunkowego (vide) po niemieckim rozkazie opracowania przez żydowską administrację getta spisu mieszkańców uwzględniającego podział według wieku i płci. Po wykonaniu tego zadania z inicjatywy

Neftalina zaczęto sporządzać opracowania na wewnętrzne potrzeby getta. Początkowo były to dane z Wydziału Zdrowia dotyczące zachorowalności i śmiertelności. W sierpniu 1940 r. ustalono zasady współpracy Biura z innymi wydziałami i stopniowo zaczęto opracowywać pochodzące z nich dane. Jednostką kierował najpierw Samuel Bronowski (vide), a od września 1940 r. [Samuel Erlich](#) (vide). Wtedy też Biuro przekształcono w samodzielny Wydział Statystyczny wchodzący w skład kierowanych przez Neftalina Wydziałów Ewidencji. Początkowo urzędnicy sporządzali opracowania wyłącznie na papierze milimetrowym. Referat Graficzny utworzono w lipcu 1940 r., a jego zadaniem było obrazowe przedstawienie statystycznych danych oraz tworzenie fotomontaży, w celach propagandowych i szkoleniowych. Wraz z zatrudnieniem pierwszego kreślarza, technika budowlanego Jerzego Kapłana, zaczęto sporządzać wykresy z danymi opracowywanymi w Wydziale. Kolejnego kreślarza, inżyniera Abrama Talesa, przydzielono do Biura pod koniec października 1940 r. (przeniesiono go do innej jednostki już po niecałych dwóch tygodniach). Na początku zatrudniano kreślarzy z wykształceniem technicznym, potem dołączyli do nich artyści plastycy i graficy reklamowi, którzy z czasem stanowili większość pracowników Biura. Pierwszym zatrudnionym w Biurze artystą był Pinchas Szwarc (vide), uczeń kluczowej postaci polskiej awangardy, Władysława Strzemińskiego. Przez prawie półtora roku funkcjonowania Biura Szwarc kierował jego działaniami, i to on miał decydujący wpływ na stylistykę dokumentów. Do Szwarca dołączył w styczniu 1941 r. łódzki malarz Mojżesz Gurewicz (vide). W prace graficzne i retuszerskie zaangażowany był także zatrudniony w Referacie Fotograficznym Wydziału w kwietniu 1941 Mendel Grossman (vide). W drugiej połowie kwietnia przyjęto kolejnych grafików: Joska-Moszka Grinwalda (vide) i Szymona Szermana (vide), a w lipcu pierwszą kobietę – Lubę Lurie (vide). Zatrudnienie w Biurze Graficznym zwiększono ze względu na przystąpienie do tworzenia wielkoformatowych albumów – albumu Centralnego Biura Pracy oraz „Rocznika Statystycznego” przygotowywanego na rocznicę Wydziałów Ewidencji.

Kreślarze uczestniczyli też w pracy nad pierwszą wystawą produkcji getta. Rozwój wytwórczości Biura Graficznego i moda, jaka zapanowała na albumy wśród elity gettowej administracji, doprowadziły do kolejnego wzrostu zatrudnienia pod koniec 1941 r. Do pracy zaangażowano pochodzących z Łodzi Sarę Gliksman (vide)

i Jakuba Natansona (vide) oraz deportowanych jesienią z Niemiec i Czech Hermanna Sonnenfelda (vide), Herberta Izraela Picka (vide) i Arnošta Viniařskiego (vide). W marcu 1942 r. skala zamówień w Biurze osiągnęła poziom, który zmusił Neftalina do wydania okólnika skierowanego do wszystkich wydziałów i resortów, z informacją, że Wydział Statystyczny nie przyjmuje już zleceń bez wcześniejszej akceptacji kierownictwa na Bałuckim Rynku. W marcu 1942 r. do grupy kreślarzy dołączył Czech dr Ernst Kowanitz (vide), a w kwietniu tego roku czeska graficzka Marie Aleš (vide), początkowo zatrudniona jako asystentka fotografa. W czerwcu 1942 r. działaniami kreślarzy zaczął kierować Gurewicz, zastępując Szwarca oddelegowanego do tworzenia wystawy produkcji getta.

Skład osobowy pozostał bez zmian do lutego 1943 r., kiedy otrzymały tam pracę dwie kolejne osoby, pochodzące z Czech Helgę May (vide) oraz Evę Schneider (vide). W tym roku zmarli pierwsi z zatrudnionych w Biurze grafików: w marcu Sonnenfeld, a we wrześniu Pick. Choć Biuro funkcjonowało do zakończenia wojny, od końca 1943 r. liczba kreślarzy zaczęła maleć, m.in. ze względu na mniejszą liczbę zamówień. Część artystów przeniosła się do innych wydziałów, a od sierpnia 1944 r. wraz z likwidacją getta kolejni byli deportowani do Auschwitz. Z grupy zatrudnionej w Biurze w getcie do wyzwolenia pozostała jedynie Sara Gliksman.

Materiały stworzone w Biurze Graficznym wypełniały różne funkcje zależnie od momentu wytworzenia i adresata. Albumy początkowo miały charakter pamiątkowy i dokumentacyjny – wykonywane były z myślą o przyszłych historykach getta i hipotetycznym czasie po wojnie, postrzegane jako obiektywne dzięki wykorzystaniu w opracowaniach statystyki. W Encyklopedii nazwano je materiałami „archiwalno-naukowymi”. W Biurze sporządzano także fotograficzne reprodukcje albumów i plakatów na potrzeby będącego częścią Wydziałów Ewidencji (vide) [Archiwum](#) (vide). Powstające w Biurze dokumenty miały w przyszłości potwierdzić zasługi Rumkowskiego i jego podwładnych, dlatego można je traktować również jako rodzaj alibi. Świadczyć o tym mogą albumy wykonywane tylko w jidysz, powstające od drugiej połowy 1943 r. Jak wynika z pozostawionych świadectw, dane wraz z pogarszaniem się warunków panujących w getcie podlegały manipulacji. Materiały tworzone w Biurze były jednocześnie elementem wewnętrznej polityki getta i relacji władzy w żydowskiej administracji. Wręczane przez pracowników wydziałów Rumkowskiemu lub przez podwładnych swoim przełożonym

podczas licznych gettowych uroczystości, stanowiły element systemu tzw. protekcji. Zarówno pracownicy wydziałów zamawiających wręczane albumy, jak i twórcy tych materiałów mogli liczyć na dodatkowe talony żywnościowe.

Pracownicy Biura tworzyli też plastyczną aranżację wystaw. Plakaty i plansze dekorowały sale, w których odbywały się uroczystości, a także siedziby wydziałów i biur. Pinchas Szwarc uczestniczył także w projektowaniu banknotów getta i wygrał konkurs na projekt gettowego znaczka (vide [Wydział? Filatelistyczny](#)). W konkursie tym wzięli udział również inni pracownicy Biura.

Albumy i plakaty odgrywały istotną rolę w przyjętej strategii przetrwania. Powstawały jako materiały mające przekonać niemiecką administrację do przedłużenia funkcjonowania zamkniętej dzielnicy, a wizytujących zakłady getta niemieckich przemysłowców do składania zamówień. W tym celu albumy resortów pracy ilustrowały szczegółowo proces produkcji i pełniły funkcję katalogową, prezentując zdjęcia, a czasem miniaturowe modele towarów produkowanych w zakładach. Również niemiecka administracja zamawiała albumy, które miały przedstawiać jej osiągnięcia w sprawowaniu kontroli nad dzielnicą. Szkoleniowy charakter tworzonych w getcie dokumentów polegał na ukazywaniu działania opisywanych wydziałów i resortów w sposób obrazowy i syntetyczny przez zwizualizowane dane statystyczne. Dzięki temu miały umożliwić ich kierownikom lepsze zarządzanie.

W 1941 r. sporządzono ukazujący panoramę funkcjonowania administracji getta „Rocznik Statystyczny” (vide) oraz pierwsze albumy opisujące działalność poszczególnych jednostek. Do sierpnia 1944 r. powstały albumy prezentujące wytwory Fabryki Włókienniczej, wydziałów Butów, Cholewek, Butów słomianych, Bielizny i Ubrań, Stolarskiego i Tapicerskiego oraz dokumentujące funkcjonowanie wydziałów Zdrowia, Opieki Społecznej, Centralnego Biura Resortów Pracy, Urzędu Pracy oraz systemu edukacji i szkolenia zawodowego, domów wypoczynkowych i talonów żywnościowych. Kolejny „Rocznik Statystyczny” getta miał być gotowy w połowie 1944 r., lecz prawdopodobnie nie został ukończony. Większość materiałów charakteryzowała się powtarzalną strukturą narracyjną. Rozpoczynały się zazwyczaj od dedykacji dla Przełożonego Starszeństwa Żydów Mordechaja Chaima Rumkowskiego, ewentualnie innych wysokich rangą

urzędników, m.in. [Arona Jakubowicza](#) (vide) czy [Heleny Rumkowskiej](#) (vide), lub w przypadku albumów zamawianych przez niemiecką administrację – dla [Hansa Biebow](#)a (vide). Urzędników wydziału lub resortu ukazywano na następujących po sobie stronach zgodnie z biurokratyczną hierarchią. Kolejne karty prezentowały kierowników jednostki i jej krótką historię, istotną rolę w systemie produkcji getta lub w sprawnym działaniu administracji, często opis trudności, jakie udało się przezwyciężyć w toku organizowania jednostki. Dalsze części albumu przybliżały działania poszczególnych jednostek wchodzących w skład opisywanego wydziału lub proces produkcji wytwarzanego towaru, niekiedy z katalogiem oferowanych produktów. Prezentowane działania ilustrowano ujętymi w diagramy danymi statystycznymi, fotomontażami i krótkimi tekstami oraz propagandowymi sloganami.

Materiały wykonywano w czerpiącym z konstrukttywizmu geometrycznym stylu, najczęściej w technice fotokolażu. Wybór takiej stylistyki nie był przypadkowy, a jego stosowanie niosło ze sobą określone znaczenia związane z dyskursami dotyczącymi racjonalności pracy i nowoczesnej organizacji opisywanych jednostek. Kompozycje składały się z umieszczonych na geometrycznej siatce kolorowych linii i płaszczyzn. Fotografie i fotomontaże uzupełniano często przedmiotami zaczerpniętymi z rzeczywistości – biurokratycznymi rekwizytami (formularze, odciski pieczęci) albo miniaturami produkowanych butów czy ubrań. Zdjęcia używane w fotokolażach, wykonane na zamówienie przez fotografów zatrudnionych w Referacie Fotograficznym (vide) Wydziału Statystycznego, były archiwizowane w formie albumów zawierających skatalogowane tematycznie stykówki i często wielokrotnie je wykorzystywano w kolejnych materiałach. Biuro Graficzne wspólnie z zatrudnionymi fotografami odpowiadało też za sporządzanie fotograficznych kopii dokumentów na potrzeby Archiwum będącego częścią Wydziałów Ewidencji.

Biuro Graficzne nie było jedynym miejscem produkcji materiałów wizualnych w getcie. Z inicjatywy [Szyi Klugmana](#) (vide) albumy pamiątkowe produkowano także w Wydziale Dywanów, a w niektórych jednostkach, takich jak [S?u?ba Porz?dkowa](#) (vide) lub Straż Pożarna (vide), wykonywano albumy samodzielnie lub zlecano je twórcom niezatrudnionym w Biurze Graficznym czy Wydziale Dywanów. Do ich sporządzenia nie używano zdjęć lub zamieszczano ich niewiele, głównie identyfikacyjnych. Materiały te miały charakter

półoficjalny, a ich produkcja nie była każdorazowo aprobowana przez kierownictwo, lecz przekazywano je w prezencji kierownikom lub samemu Rumkowskiemu, natomiast niektóre z tych albumów skopiowano na potrzeby Archiwum getta. W Biurze Graficznym według relacji Sary Gliksman od pewnego momentu powstawały także materiały konspiracyjne, prezentujące prawdziwe dane i ilustrowane wykonywanymi z ukrycia zdjęciami autorstwa Grossmana. Wedle słów artystki materiały te niestety nie zachowały się w rozszabrowanej i spalonej po wyzwoleniu kryjówce. Z infrastruktury Biura korzystał też Arie Princ (vide), przyjaciel Mendla Grossmana, który stworzył fotomontażowy album parodiujący przekaz oficjalnych albumów i krytyczny wobec polityki Rumkowskiego.

Materiały powstałe w Biurze Graficznym, które przetrwały, po wyzwoleniu uległy rozproszeniu. Dziś znajdują się w zbiorach Archiwum Państwowego w Łodzi, Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie, Instytutu Yad Vashem w Jerozolimie, Muzeum Bojowników Gett w Lochamej Ha-Getaot (Ghetto Fighters House Archive), Instytutu YIVO w Nowym Jorku i Centralnego Archiwum Badań nad Historią Żydów w Heidelbergu oraz w rękach prywatnych.

Paweł Michna

Źródła

APŁ, 221/0/5.1.5/29042, k. 7, 77, 278; *ibid.*, 725–839; *ibid.*, 888, k. 41, 88, 89, 100, 104, 105, 107, 109; *ibid.*, 981, k. 33, 34, 43, 56, 64; *ibid.*, 896, k. 226, 436, 837; *ibid.*, 897, k. 65; *ibid.*, 902, k. 48, 69; *ibid.*, 913, k. 2, 12, 23, 72, 300, 410, 414, 436; *ibid.*, 1090; *ibid.*, 1122–1123; AYIVO, RG 241, 80; *ibid.*, 842, k. 3, 6–14; *ibid.*, 1050–1054; AYV, FA45; *ibid.*, FA46; *ibid.*, FA47; *ibid.*, FA48; *ibid.*, FA48A; *ibid.*, FA74(1); *ibid.*, FA74(2); *ibid.*, FA75; *ibid.* AYV RG O.3/3889, Testimony of Sara (Gliksmann) Fajtlowicz, k. 3–10, 18–20; AŻIH, 205/333, k. 7–13; *ibid.* B-166; B-167, B-177/5; B-419; B-348; B-522/2; B-840; B-1123; GFHA, 187, 1313; 3576;

Kronika, t. 1, s. 108, 1.03.1941; t. 1, s. 229, 12.07.1941; t. 1, s. 293, 30.09.1941; t. 1, s. 397, 22.12.1941; t. 2, s. 96, 10–14.04.1942; t. 2,

s. 674, 24.12.1942; t. 3, s. 501, 30.09.1943; t. 4, s. 338, 2.06.1944; Jewish Museum in Prague, The Oral History Collection, No. 1015, Rozhovor: Alešová Marie; ibid., No. 91, Rozhovor: Roubíček Hanuš.

M. Broderson, Jud. Poemat, Łódź: Druk. H. Prowizor, 1939; A. Kuligowska-Korzeniewska, „Ratowało mnie malarstwo”. Rozmowa z Pinkusem Szwarcem, [w:] Łódzkie sceny żydowskie. Studia i materiały, red. M. Leyko, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2000, s. 122–142; A. Pietroń, „Fotomontaż jako sposób opisu Zagłady. Analiza albumów fotograficznych z łódzkiego getta”, praca magisterska, Uniwersytet Warszawski, 2007; N. Zonabend, The Truth about the Saving of the Łódź Ghetto Archive, Stockholm: N. Zonabend, 1991.

Tagi

administracja żydowska administracja niemiecka

Data aktualizacji: 30-07-2026

Data dodania: 16-09-2025